

Batowski, Henryk

"Sprawa polska podczas II wojny światowej w świetle pamiętników",
oprac. Stanisław Zabieło, Warszawa
1958 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 50/2, 404-407

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Senatu Gdańskiego Sahn⁹ i Ziehm¹⁰. Roos zamienia role i przypisuje rządowi Piłsudskiego prawie że konsekwentną politykę dążenia do umocnienia pozycji Polski i Gdańska. Tymczasem ze szkodą dla interesów Polski i Gdańska rząd sanacyjny nie zapobiegał wzrostowi tendencji rewizjonistycznych, zbyt słabo opiekował się ludnością polską i nie egzekwował konsekwentnie swoich uprawnień. Wcale to nie przekreśla możliwości głoszenia ze strony władz Gdańska odwrotnych twierdzeń i straszenia przygotowaniami zbrojnymi. Taką była metoda hitleryzmu przedstawiania siebie jako zmuszonego do obrony, dochodzącego jedynie swoich, najbardziej uzasadnionych praw.

Inną wątpliwość budzi stwierdzenie nieznamomości programu polityki zagranicznej Hitlera w 1933 roku (s. 59). Znowu powraca motyw usprawiedliwienia z błędnej postawy wobec hitleryzmu i przenoszenie całej odpowiedzialności na późniejsze niespodzianki, jakby nie było dostatecznej ilości wypowiedzi przygotowujących jego politykę agresji i zaborów.

Przypisanie radzieckim agitatorom głównej roli w przygotowaniu strajków górników angielskich w 1925 r. (s. 12/13) jest chyba propagandową wstawką sprzeczną z założeniami pracy naukowej.

Pominięta została sprawa wojny domowej w Hiszpanii, która wywołała szereg ważnych posunięć w polityce zagranicznej Polski. Przede wszystkim była to jeszcze jedna klęska prawicowej opozycji — Narodowej Demokracji, którą względy wyznaniowe pchnęły do deklaracji po stronie gen. Franco popieranego przez Hitlera. Sprawa Hiszpanii zaktywizowała opozycyjne koła lewicowe i posłużyła dla przeprowadzenia krytyki polityki Becka, którego stanowisko pomogło w zwycięstwie gen. Franco. O słusznym stanowisku lewicy w sprawach polityki zagranicznej należy pamiętać i z tego względu, że było ono jednym z ważnych źródeł jej autorytetu w okresie walki zbrojnej z hitleryzmem.

Wysuwając szereg zastrzeżeń pod adresem monografii Roosa i podejmując polemikę z niektórymi jego twierdzeniami, nie chcę podważyć dodatniej oceny generalnej i faktu niedostatecznego zajmowania się okresem i problemem omawianym z naszej strony¹¹. Wysiłek badawczo-naukowy ze strony autora poważnie wzbogacił naszą wiedzę o okresie międzywojennym i jego monografia przynosi interesujące i w sposób poważny uzasadnione twierdzenia. Jego błędne ujęcia są zawinione w dużej mierze przez naszą niedostateczną troskę o aktywizację badań wspomnianego okresu, o ogłoszenie źródeł, które przedstawiłyby realny układ sił politycznych w ówczesnym państwie polskim, zwłaszcza postawy i siły opozycji lewicowej.

Tadeusz Cieślak

Sprawa polska podczas II wojny światowej w świetle pamiętników. Opracował Stanisław Zabiello, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Biblioteka „Spraw Międzynarodowych” nr 7, Warszawa 1958, s. 994, 2 nfb (wydane na prawach rękopisu).

Znamy jedną już w piśmiennictwie polskim tego rodzaju publikację, mianowicie w odniesieniu do I wojny światowej, w opracowaniu M. Sokolnickiego („Polska w pamiętnikach wielkiej wojny”, 1925). Zapewne była ona podnieta do opracowania niniejszego dzieła — i szkoda, że wydawca tu omawianej pracy o swoim poprzedniku nie wspomniał.

⁹ H. Sahn, *Erinnerungen aus meinen Danziger Jahren 1919—1930* (wyd. jako manuskrypt), Marburg 1955.

¹⁰ E. Ziehm, *Aus meiner politischen Arbeit in Danzig 1914—1939*, Marburg/Lahn 1957.

¹¹ Sygnałem zmiany jest m. in. art. H. Batowskiego, *Rumuńska podróż Becka w październiku 1938 roku*, „Kwartalnik Historyczny” t. LXV, 1958 nr 2.

Praca jest niewątpliwie bardzo ciekawa i pożyteczna. Zawiera w dwunastu rozdziałach wyjątki z całego szeregu dzieł pamiętnikarskich dotyczące okresu od 1938 (po Konferencji Monachijskiej) do lata 1945. Łącznie wydawca zużytkował 54 publikacje pamiętnikarskie, w tym 19 polskich (tzn. autorów Polaków, gdyż przeważnie ogłoszonych w językach obcych), 12 francuskich, 2 brytyjskie, 6 amerykańskich, 1 czeską, 2 rumuńskie, 3 włoskie i 9 niemieckich. Materiał jak widzimy pokaźny i różnorodny, niewątpliwie zawierający niemal wszystkie najpoważniejsze pozycje z danego zakresu.

Książka zawiera zatem nazwiska takie, jak Beck i Szembek, Anders i Bór-Komorowski, Sławoj-Składkowski i Mikołajczyk, Łukasiewicz i Raczyńscy (Edward i Rogier), Stroński i Kot, i parę mniej ważnych nazwisk Polaków, dalej Noël i Coulondre, Bonnet i de Gaulle, Reynaud i Flandin oraz Gamelin (i paru in.) — z Francuzów; Churchill i N. Henderson reprezentują W. Brytanię; Truman, Cordell Hull, Sumner Welles i Stimson, Stettinius i Byrnes — USA, Beneš — Czechosłowację, Gafencu i Comnen — Rumunię, Ciano i dwu ambasadorów — Włochy, a Ribbentrop, Goebbels, Weizsäcker, Kordt, Dirksen, Meissner, Papan i Schmidt (tłumacz Hitlera) — Niemcy hitlerowskie. Widzimy tu więc plejadę ludzi, którzy pod koniec dwudziestolecia międzywojennego i podczas ostatniej wojny istotnie grali najpierwszą rolę w polityce nie tylko europejskiej, lecz nader często także w światowej. Że brak tu pozycji radzieckich nic dziwnego, gdyż dyplomaci radzieccy nie ogłaszają pamiętników, a jedyna znana pozycja ogłoszona pod nazwiskiem Litwinowa (M. Litvinov, „Notes for a Journal”, ed. E. H. Carr, Londyn 1955) ma charakter dosyć wątpliwy i wygląda raczej na falsyfikat.

Wydawca obrał metodę oryginalną i raczej celową: zamiast po kolei cytować pamiętniki poszczególnych autorów, podzielił materiał według kryteriów chronologiczno-rzeczowych i cytuje tych samych autorów nieraz kilkakrotnie, każdorazowo, gdy któryś z nich mówi o sprawach łączących się z danym rozdziałem książki. Jest to metoda słuszną i pożyteczniejszą od mechanicznego zastawiania wszystkich po kolei poloników znajdujących się u kilkudziesięciu pamiętnikarzy.

Dwa pierwsze rozdziały omawiają okres od października 1938 do wybuchu wojny, trzeci poświęcony jest wrześniowi 1939, czwarty pierwszej fazie wojny aż do wystąpienia ZSRR, następne zaś łączą się z kolejnymi fazami stosunków polsko-radzieckich aż do ich zerwania wiosną 1943, stanem sprawy polskiej na Zachodzie, oraz konferencjami mocarstw koalicji antyhitlerowskiej od Jałty do Poczdamu; ostatni wreszcie (XII) rozdział omawia stosunek Watykanu do sprawy polskiej przez cały okres II wojny światowej.

Rozdziały te poprzedzone są wstępem, zawierającym omówienie wykorzystanych źródeł wraz z charakterystyką pamiętnikarzy, a dodany na końcu spis nazwisk zawiera dalsze informacje biograficzne o osobistościach występujących w tekście. Zamyka tom interesująco ułożona chronologia sprawy polskiej podczas II wojny światowej.

Ułożenie takiej książki było niewątpliwie rzeczą niełatwą i wydawca na pewno włożył w sam dobór materiału bardzo wiele trudu. Na ogół można powiedzieć, że trud ten był owocny i że dał okazały efekt w postaci zebrania istotnie bardzo wartościowego i niezwykle interesującego materiału, którego lektura należy do najbardziej pasjonujących.

Obraz sprawy polskiej, stosunku do niej wielkich mocarstw i mniejszych państw, roztacza się przed czytelnikiem barwnie i przekonująco, wykazując, że ostateczne rozwiązanie tej sprawy, rozwiązanie, w ramach którego żyjemy, było nieuchronnym wynikiem rozwoju sytuacji, jaka wytworzyła się w Europie w ciągu

dwudziestolecia, w szczególności wskutek ewolucji, jaką przeszły dwa sąsiadujące z Polską mocarstwa, Niemcy i ZSRR. Udział i wpływ mocarstw zachodnich, włączając tu USA, nie odegrał oczekiwanej roli ani w okresie bezpośrednio przedwojennym, ani tym mniej podczas wojny, zwłaszcza w jej końcowej fazie. Z cytowanych źródeł zachodnich wynika w ogóle bardzo tylko ograniczony stopień zainteresowania odnośnych mężów stanu dla losów narodu polskiego. Bonnet czy Reynaud, Churchill czy Cordell Hull i Stettinius, interesowali się Polską nie dla niej samej, lecz wyłącznie o tyle, o ile można było przy pomocy atutu polskiego rozegrać korzystnie jakąś partię, najpierw w stosunku do Niemiec, potem w stosunku do ZSRR. To wynika ze wszystkich niemal cytowanych tekstów. Oczywiście, źródła pochodzące od hitlerowskich dyplomatów, dają także świadectwo ich bezwzględnej polonofobii, a pozostałe materiały, choć czasem przepojone sympatią dla Polski (np. Beneš, Gafencu i nawet poniekąd Ciano), świadczą z kolei o absolutnym braku jakiegokolwiek wpływu mniejszych państw (nie wyłączając faszystowskich Włoch), na rozwój sytuacji w Europie.

Cały ten cenny i interesujący materiał zasługiwał bezwzględnie na wydanie i wdzięczność należy się Polskiemu Instytutowi Spraw Międzynarodowych oraz wydawcy tomu St. Zabielle (przedwojnemu aktywnemu dyplomacie polskiemu i autorowi szeregu interesujących artykułów z historii dwudziestolecia, ogłaszanych na łamach „Spraw Międzynarodowych”) za podjęcie tego wydawnictwa.

Należy teraz zastanowić się, czy wydawca nie pominął szczególnie ważnych pozycji. Istotnie znajdzie się tu coś do wytknięcia — mianowicie niedostateczne wyzyskanie materiałów czechosłowackich. Nie tylko pamiętniki Beneša należało wykorzystać, ale także inne jego publikacje z okresu wojennego, np. „Šest let exilu a druhé světové války (Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938—1945)“, Praha 1946. Następnie są też pewne mające częściowo memuarowy charakter prace bliskiego współpracownika Beneša, zmarłego niedawno na emigracji H. Ripki, np. „S východem a západem“, London 1944. Najcenniejszym wszakże źródłem, które autor pominął, a które zawiera ogromnie wiele nader cennych poloników, są pamiętniki Zd. Fierlingera, wieloletniego posła (potem ambasadora) Czechosłowacji w Moskwie: „Ve službách ČSR“ (t. I w II wyd. 1951, t. II 1948). Brak tej pozycji jest bodaj największą usterką omawianej tu publikacji.

Istnieje także dość ciekawa pozycja węgierska: A. Ullein-Reviczky, „Guerre allemande — paix russe“, Paris 1947, gdzie znajdziemy parę szczegółów również odnośnie do sprawy polskiej.

Z pozycji zachodnioeuropejskich warto było może uwzględnić ciekawą charakterystykę Becka i uwagi o genezie paktu polsko-brytyjskiego w pamiętnikach S. Hoare'a (lorda Templewooda) — przekład francuski pt. „Neuf années de crises“, z przedmową P. Reynauda i G. Bonneta, wyszedł w Paryżu w 1957 r. (Amiot-Dumont); odnośne ustępy na s. 285 n.

O ile chodzi o materiały wykorzystane przez wydawcę, należy wytknąć pominięcie „Dziennika” hr. Ciano z lat 1937—1938, w którego końcowej części jest też parę wzmianek o Polsce.

Sporo zastrzeżeń nasuwają dodane przez wydawcę wstępne i końcowe informacje biblio- i biograficzne, oraz objaśnienia do tekstów, właściwie zaś zupełny brak tychże. Tu znać niestety robotę amatorską i żałować trzeba, że Instytut Spraw Międzynarodowych nie poświęcił tej sprawie należytej uwagi, by choćby „na prawach rękopisu” wydać rzecz tę nieco staranniej, bez dość znacznej liczby omyłek i nieścisłości.

Wyliczenie tych ostatnich zabrałoby zbyt wiele miejsca. Ograniczyć się trzeba przeto do wymienienia jedynie najważniejszych.

W zasadzie wydawca podaje daty urodzenia, pomija je wszakże przy niektórych nazwiskach, choć nie byłoby trudno je uzyskać, np. przy Wł. Andersie (1892), J. Kwapińskim (1885), M. Sokolnickim (1880), St. Kocie (1885) i niektórych innych działaczach polskich, a z reguły przy autorach zagranicznych.

Są dalej różne omyłki w datach zgonu, np. Szembek (s. 17) zmarł w 1945, nie w 1946, Ciano został rozstrzelany w styczniu 1944, nie z końcem 1943 (s. 37), zresztą poprawną datę podaje sam wydawca w wykazie osób na s. 557. Nieścisła jest też biografia Beneša (s. 35 i 554), o którym nie podano, że od 1940 był uznawany przez rząd W. Brytanii, a od 1941 przez ZSRR jako prezydent Czechosłowacji; data sojuszu czechosłowacko-radzieckiego podczas wojny brzmi 1943, nie 1944 (s. 35); Beneš był tylko raz premierem, nie parokrotnie.

A. Berle (s. 555) był w departamencie stanu w latach 1938—1944; A. Cretzianu (s. 558) został sekretarzem generalnym (nie wiceministrem) rumuńskiego MSZ w 1940, nie w 1939, a ambasadorem w Turcji w 1941, nie w 1940. Csáky był ministrem spraw zagranicznych już od grudnia 1938 (s. 558). Fierlinger był premierem do 1946, nie do 1947 (imię Zdeněk, nie Zenko, jak na s. 561). Hácha (s. 564) był nie tylko prezydentem Czechosłowacji w latach 1938—39, lecz także aż do 1945 prezydentem Protektoratu Czesko-Morawskiego, J. Kennedy (s. 567) był ambasadorem USA w Londynie już od 1937, a H. Knatchbull-Hugessen (nie „Knatchbeull-Hugesser”) ambasadorem brytyjskim w Chinach do 1938, nie 1937 (s. 567). St. Kutrzeba był nie tylko sekretarzem generalnym, ale i prezesem PAU. Neurath (s. 573) był ministrem spraw zagranicznych już od 1932, nie od 1933, a protektorem w Pradze tylko do 1943, nie do 1944. K. Papée był posłem w Pradze do 1939, nie do 1938 (s. 574). Pétain zmarł w 1951, nie 1955 (s. 575), a gen. Prchala (nie „Prhala”) przebywał w Polsce tylko krótki czas w r. 1939, nie już od 1938 (s. 576). Šukrů Saračoglu (s. 578) został ministrem spraw zagranicznych Turcji już w r. 1938, a Al. Skrzyński (s. 579) zginął w 1931, nie w 1927. Tiso był prezydentem Słowacji od 1939, nie od 1938 (s. 581).

Pewną liczbę nazwisk napisano w ogóle błędnie, lub niewłaściwie zamieszczono w spisie. Np. wieloletni turecki minister spraw zagranicznych winien figurować pod A jako Aras, nie zaś pod R jako Rustu (ma być: Rüstü) Aras; dyplomata brytyjski Archibald Kerr winien figurować pod K, nie zaś pod C jako „Clark-Kerr”, inny wybitny polityk brytyjski właśnie pod C, jako Cooper, nie zaś pod D, jako „Duff-Cooper”. Lloyd George uzyskał tytuł hrabiego Dufor; Quisling znalazł się nie wiadomo dlaczego przed P, zamiast po P, feldmarszałek lord Wavell pisze się przez dwa l, nie „Wavel”, a Masaryk przez jedno s, nie przez dwa. Brak dat zgonu np. przy takich osobach zmarłych już kilka lat temu, jak wspomniany wyżej Kerr (zm. 1951), W. Makowski (zm. 1942), Mussolini (zm. 1945), H. Ripka (zm. 1958), Weizsäcker (zm. 1951), gen. Żeligowski (zm. 1945). Imię (Nicolae) opuszczono w ogóle przy rumuńskim ministrze Comnenie.

Tych wszystkich usterek można było uniknąć, gdyby w Instytucie Spraw Międzynarodowych zatroszczono się o fachową opiekę nad tym tomem, który wskutek błędów wprawdzie nie traci swej zasadniczej wartości, ale niewątpliwie nie będzie tak cenną pomocą, jaką mógłby być, gdyby dodany aparat był na odpowiednim poziomie naukowym.

Życzyć zatem należy wydawcy i Instytutowi, by jak najszybciej mógł przystąpić do ostatecznego, uzupełnionego i poprawionego wydania tej potrzebnej i wartościowej książki.

Henryk Batowski